Ranko Barišić

A BÁCSMONOSTORI KLUMPA

A fa hozzáférhetősége és viszonylag könnyű megmunkálhatósága folytán, ősidők óta mindmáig, a népi tárgyi kultúra igen sok eszközének alapanyaga. A sorozatgyártás azonban lassan kiszorítja a kézműipari termékeket, menthetetlenül kivesznek a régi mesterségek, s így tanúi lehetünk például a tetőács, a fapapucsos és klumpakészítő szakma eltűnésének.

A klumpa az egykori Jugoszlávia síksági és északnyugati vidékein megszokott lábbelinek számított. A Vajdaságban, Szlavóniában, a Száva mentén[1] és Szlovéniában[2] még ma is használatos. A Száva menti klumpakészítők termékei is vevőre találnak. A facipőt viselik Európa nyugati, északnyugati és középső részein is, például Hollandiában, Észak-Franciaországban, Belgiumban, Dániában, Svédországban, Svájcban[3], Ausztriában[4] és Németországban[5]. Magyarországon, az egykori Szovjetunió területén és Lengyelországban is kedvelték a klumpát. Előállításához megfelelő tudásra és speciális szerszámokra van szükség. Más-más facipő készül a nők, a férfiak és a gyerekek számára.

1988 júliusában a Belgrádi Néprajzi Múzeum megvásárolta a Zombor közelében levő bácsmonosoti Ivan Blažić mester klumpakészítő műhelyét. A Bácskában, de talán az egész Vajdaságban is Blažić volt e szakma egyik utolsó képviselője.

Klumpának legmegfelelőbbek a nyárfafajták, köztük az úgynevezett kanadai nyárfa, amely körülbelül harminc évvel ezelőtt került a tengerentúlról Jugoszláviába. A mostanra már megritkult nyárfát fűzfával váltogatják. Ez különösen alkalmas klumpakészítésre, mert kiváló tulajdonságai vannak: nemigen reped, megfelelő a nedvességtartalma, nem kopik gyorsan, és könnyen megmunkálható.

A fűzfát rendszerint a közeli monostori erdőben termelik ki. Akkor vágják, amikor a legmagasabb a vízállás. A fűzfatörzseket ugyanúgy vásárolják az erdőgazdaságtól, mint bármelyik más faárut, tehát köbméterre. Az 1988 júliusi árak szerint egy köbméter fa hétmillió dinárba került. Ha ehhez hozzászámítjuk a kitermelés, kétszeri rakodás, a szállítás költségeit és az adóterheket, kitűnik, hogy a megmunkálható faanyag köbméterének ára a jelzett évben a tizenegymillió dinárt is elérte.

A klumpakészítés

A nagyobb fűzfatörzset először is megtisztítják a kéregtől. A nyesést a hosszú élű fancaga nevű szekercével végzik. Utána a könnyebb megmunkálás végett hosszában felszeletelik, majd a szekercével és a sulykoló pöröllyel megfelelő nagyságú hasábokra darabolják fel. Ez még csak a fa durva megmunkálása, s ekkor még csak a szekercét használják. A további munka már a klumpakészítő padon folyik. Ez a pad a műhely legfontosabb eszköze. Bükkfából és fenyőfából készül. Négy lábon áll, a felső részén egy tágabb vájat, az úgynevezett támasztéк található. Jobboldalt egy fadarab állt ki a padból, amelyet ékkel erősítettek bele. Ez szintén fűzfából készült, s eléggé gyorsan elhasználódik, úgyhogy gyakran kell cserélni. A pad felső részére egy különleges kés van akasztva, amelyet vonókésnek vagy kétkézvonónak neveznek. Valamikor e kés helyett kiszolgált szablyát használtak az éle miatt, vagy ennek híján a régi mesterek beérték az egyszerű fafaragó késsel. A klumpakészítő pad általában a műhely sarkában, a falhoz támasztva állt.

Faragás közben a két darab kiszabott fát állandóan összehasonlítják, hogy azonos nagyságú legyen a klumpa párja. A klumpakészítő padon alakulnak ki a lábbeli körvonalai, a hegyes orr, a kerek sarok és a sima „alap", vagyis a talprész. Ezt követően a klumpát kisebb deszkadarabokkal beékelik a támasztékul szolgáló vájatba, s előbb fúróval, majd vésőkanalakkal mélyítik a klumpa belsejét. Időközben három öt különböző nagyságú vésőkanalat cserélgetnek. A rendkívül éles szélű fémkanál nyele fanyélbe van erősítve, hogy könnyebben lehessen vele dolgozni. Amikor a klumpa belsejének vésésére kerül sor, előbb a fúrót, majd a kanalat veszik kézbe, kezdetben a kisebb méretűeket, a mélyí-

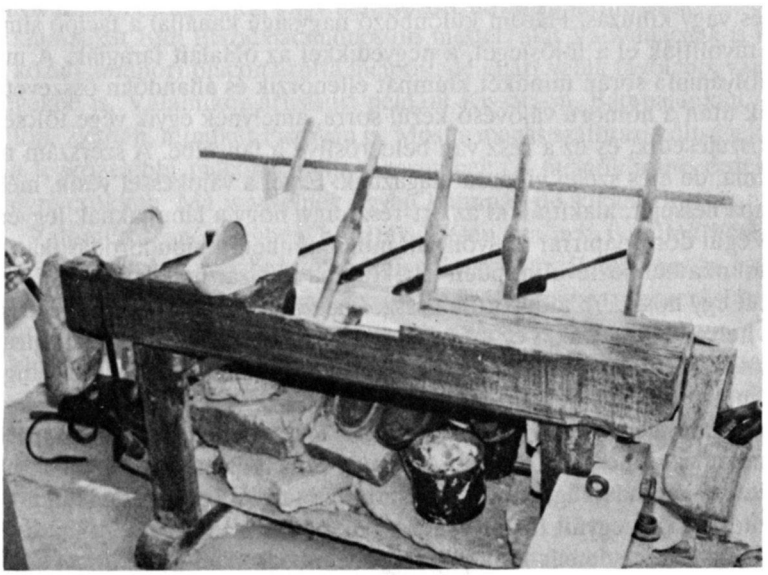

A mester munkapadja

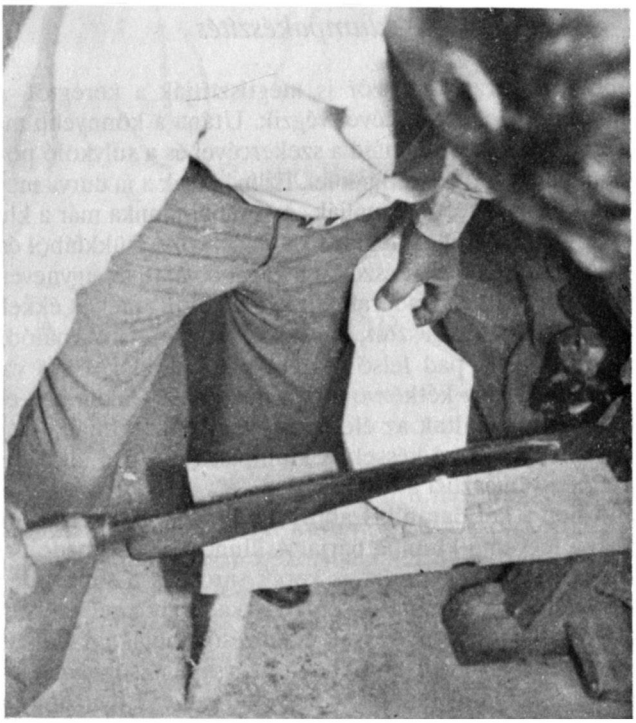

A mester keze nyomán alakot nyer a klumpa

tés előrehaladtával pedig az egyre nagyobbakat. A munkának ez a szakasza a mélyítés vagy kihúzás. Három különböző nagyságú kanállal a facipő sima részéről távolítják el a fölösleget, a negyedikkel az oldalait faragják. A munka teljes folyamata során mindkét klumpát ellenőrzik és állandóan összevetik. A kanalak után a homorú vájóvéső kerül sorra, amelynek egyik vége tölcsérszerűen kiszélesedik, és ez a rész van beleerősítve a fanyélbe. A szerszám másik vége sima, de éles szélei villásan elágaznak. Ezzel a vájókéssel vésik, mélyítik a klumpa belsejét, alakítják ki az orr-részt úgy, hogy a lábujjaknak legyen helyük. Végül dörzspapírral eltávolítják mindenünnen a kidudorodásokat.

A munka befejeztével minden pár klumpa hosszát meg kell mérni. Mérőeszközül egy hosszabb mogyorófa vesszőt használnak, amelynek a héját középen öt helyen lefejtették, s ez szolgál a klumpa nagyságának meghatározására. A legrövidebb táv a gyerekklumpa hosszát jelöli, minden többi jel pedig kétkét számmal nagyobb, tehát felnőtt lábbelit határoz meg. A klumpák készítése ezzel azonban még nem fejeződött be. Hogy tartósabbak legyenek és „patinát" kapjanak, füstölőbe rakják őket. A füsttől a facipők megsárgulnak, egyfajta védőréteget kapnak, s így meghosszabbodik a tartósságuk. Általában a klumpakészítéskor összegyűlt fűzfaforgácsot használják fel a facipő 7–8 órai füstölésére. Egy felnőtt ember klumpája egyébként körülbelül félkilónyi súlyú. A facipő hegyét gyakran átfúrják, zsineget húznak át rajta, hogy szögre lehessen akasztani.

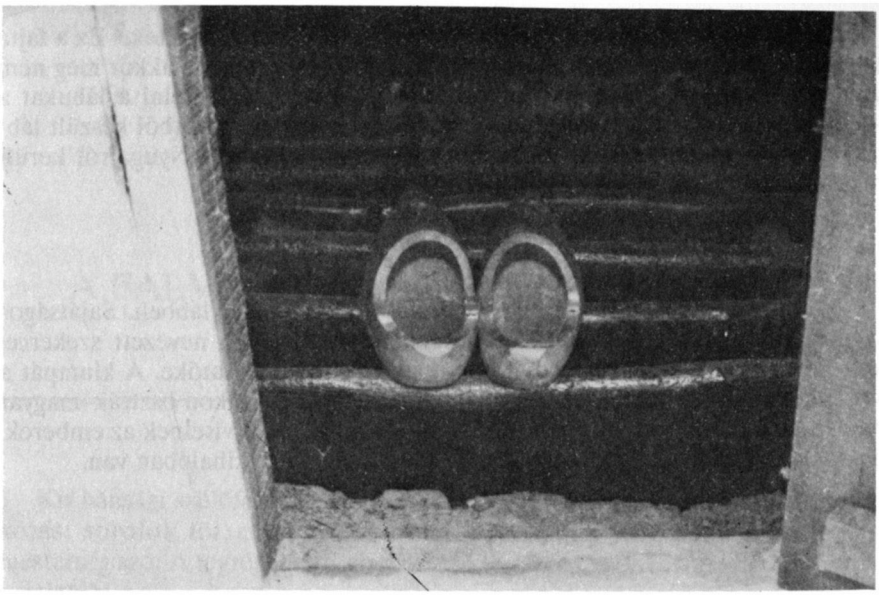

Gazdára vár a facipő

Egy köbméternyi fából harminc pár klumpa is kijön. Egy pár facipő elkészítése körülbelül három és fél órányi munkát vesz igénybe.

A klumpa három-négy évig viselhető. Nem szabad sem tűző napon, sem nedves helyen tartani, mert akkor hamar tönkremegy. A beton „megeszi", nem ajánlatos tehát betonpadlón vagy betonozott udvaron járni benne.

A klumpákat Ivan Blažić bácsmonostori mester, akit Vaeštanacnak is neveztek, a közeli zombori piacon árulta facipőit, de eljárt velük távolabbi vajdasági helységekbe is. Valamikor árusított például Kiszácson, Bácspalánkán, Adán, Moholon, Zentán, mindkét Pazován is. Most a magas szállítási költségek miatt főleg a legközelebbi piacon kínálja a termékeit. A facipők iránti érdeklődés évről évre csökken. Ma is viselnek ugyan klumpát, de sokkal ritkábban, mint régen. Valamikor egész évben hordták. Télen szalmát is tettek bele, hogy melegebb legyen. Mostanában főleg az istállóban húzzák fel, vagy ha eső után nagy a sár, no meg a halászok is vásárolják. Próbálkoztak népszerűsítésével a Belgrád környéki falvakban is, de nagyobb siker nélkül.[6]

A klumpát századunk hatvanas éveiig viselték, Bácsmonostor lakosságának például majdnem háromnegyed része ebben járt, de a környékbeli bácskai falvak nagyszámú lakosa is. Bácsmonostoron akkoriban mintegy hatvan klumpakészítő működött. Termékeikből még kiszállításra is jutott, Magyarországra, a Szovjetunióba és Lengyelországba adtak el belőlük. Bácsmonostoron még a klumpakészítők szövetkezete is megalakult.

Ivan Vaeštanac édesapjától és a nagybátyjától tanulta el a mesterséget, azok pedig az apatini németektől sajátították el. A szerszámok: szekercék, fúrók, vésőkanalak és egyebek szintén Apatinban készültek német kovácsoknál.

Facipőket a középkori Dubrovnikban is készítettek és viseltek.[7] Ez a fajta lábbeli éppen a középkori városokban alakult ki, amelyekben akkor még nem volt csatornázás, s a lakosok igyekeztek úgy-ahogy megkímélni a lábukat a szennytől. A Balkán lakosságának hagyományos viselete a bőrből készült lábbeli volt. Megállapíthatjuk tehát, hogy a facipő, a klumpa Nyugatról került hozzánk.

Összefoglaló

A klumpa fából, túlnyomórészt fűzfából készült népi lábbeli. Sajátságos szerszámok szükségesek az elkészítéséhez: a fancagának nevezett szekerce, kés, kétkézvonó, fúró, vésőkanál, klumpakészítő pad és fatőke. A klumpát a középkori Dubrovnikban és Zágrábban is viselték. Tájunkon osztrák–magyar hatásra a XIX. század közepén terjedt el. Klumpát ma is viselnek az emberek, de sokkal ritkábban. A klumpakészítő mesterség tehát kihalóban van.

Jegyzetek

1 ČILIĆ, Zorislava, 1959: Narodna nošnja u Posavini III. Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo

2 LOŽAR, Marta, 1952: Slovenska ljudska noša. Narodpisjev Slovencev br. 2, Ljubljana

3 WEISS, Richard, 1946: Volkskunde der Schweiz. Zürich

4 HABELANDT, Arthur, 1953: Tachenwötterbuch der Volkskunde Österreich. Wien

5 BRUHN, Wolfgang–TILKE, Max, 1955: Costumgeschichte in Bilder. Tübingen

6 VUKOSAVLJEVIĆ, Sreten, 1962: Pisma sa sela. Savremena škola, Beograd

7 ROLLER, Dragan, 1951: Dubrovački zanati u 15. i 16. stoljeću. Zagreb